

Розділ II

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159,923:316,752

І. М. Галян,
В. Г. Дуб

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано сутність і структуру самоактуалізації майбутніх педагогів. Висвітлено її динаміку у процесі навчально-професійної діяльності. Констатовано прагнення студентів стати «зсередини спрямованою особистістю», яка б володіла внутрішньою підтримкою та керувалася здебільшого, внутрішніми принципами та мотивацією.

Ключові слова: *мотив, мотивація, динаміка самоактуалізації, зміст самоактуалізації, структура самоактуалізації, факторний аналіз.*

Постановка проблеми. Людина повинна бути тим, ким вона може бути. Прагнення особистості до такого самоздійснення А. Маслоу назвав самоактуалізацією (7, с. 92). На думку вченого, самоактуалізованими особистостями є ті, хто живе повноцінним життям, більш повним ніж середньо статистичний індивід. У першу чергу, йдеться про уміння використовувати свій внутрішній потенціал.

Усвідомлення і розвиток особистістю свого власного потенціалу дозволяє ефективно реалізовувати свої здібності в особистісному і професійному житті, відчувати задоволення від власних досягнень. У зв'язку з цим активно досліджується специфіка самоактуалізації в сімейній (Л. О. Коростильова, Ю. О. Юшина) і професійній (Н. Ф. Бачманова, Т. О. Верняєва, Н. О. Стафуріна) сферах; розглядаються гендерні і вікові особливості самоактуалізації (С. Є. Вахромов, І. С. Кон, Ю. О. Миславський, А. О. Реан).

Самоактуалізацію особистості у навчально-професійній діяльності розглядаємо як безперервний динамічний процес актуалізації і розвитку потенційних можливостей. Він виражається в особистісно-професійному самовизначенні і супроводжується формуванням профе-

сійної ідентичності, готовності до продуктивних особистісних і професійних самозмін. Тому цілком закономірно виникає необхідність її вивчення у студентів упродовж навчання у виші, з метою впливу на їх особистісний та професійний розвиток.

Стан дослідження. Термін «самоактуалізація» вперше використав К. Гольдштейн (1878–1965) – німецький невролог і психіатр, що заклавав основи нейро- і патопсихології та гештальт-напряму в неврології і психіатрії, автор організмичної теорії біології особистості. На протипагу уявленню про різноманітність інстинктів і потреб, ввів у психологію поняття самоактуалізації як цілісного вираження мотивації особистості, переважно соціальної, вчений показав, що людина у своїй поведінці постійно комбінує абстрактну і конкретну установки, переходячи від однієї до іншої, залежно від вимог ситуації і своїх завдань. Основне положення теорії Гольдштейна: індивід мотивується не багатьма, а одним головним мотивом – самоактуалізацією (самореалізацією).

А. Маслоу, будучи учнем К. Гольдштейна, розглядав самоактуалізацію не тільки як кінцевий стан, але і як процес виявлення та реалізації своїх можливостей. Він вважав, що «людина завжди хоче бути першокласною або настільки хорошою, наскільки вона може бути» (1, с. 113). Ми бачимо, що А. Маслоу орієнтує самоактуалізацію на вищі досягнення, максимальні в тій сфері, до якої людина потенційно схильна. Він відзначав, що самоактуалізація, характерна людській природі, – це потенціал, яким наділені усі або майже усі люди від народження.

У сучасній вітчизняній психології самоактуалізація розглядається як механізм, що стимулює саморозвиток та робить його потребою, метою і життєвою стратегією (К. О. Абульханова-Славська, Т. І. Артемьєва, Є. І. Головаха). Самоактуалізація зв'язується з процесом розвитку особистості як суб'єкта інтелектуальної активності (Д. Б. Богоявленська), вільного вибору (В. А. Петровський), саморегуляції довільної активності (В. А. Іванников, О. О. Конопкін), як носія відповідальності, моральності, віри (Б. С. Братусь) і сенсу (Д. О. Леонтьєв). Самоактуалізація як показник особистісної зрілості розглядається у працях В. М. Русалова, М. Ю. Семенова, Є. О. Сергієнко, О. В. Столярської, як властивість складної психологічної системи, що самоорганізовується, – «людина», здатна до самодетермінації – у працях Е. В. Галажинського, О. Р. Калітєвської, В. Є. Ключко та ін.

Однак практично відсутні дослідження, які висвітлювали б особливості самоактуалізації особистостей з різною структурою системи цінностей, у процесі навчально-професійної підготовки. Тому **метою** публікації є аналіз динаміки змісту та структури самоактуалізації май-

бутніх педагогів упродовж їх навчально-професійної діяльності, в умовах переходу з одного соціокультурного середовища в інше.

Виклад основних положень. Самоактуалізація виступає як обов'язкова складова пізнавальної, емоційно-ціннісної, дієво-вольової, регулятивної сторін самосвідомості, а також мотиваційно-потребового і поведінкового компоненту. Тобто торкається усіх аспектів структури самосвідомості. Прагнення до самоактуалізації становить сутність особистості – прагнення усвідомлювати, пізнавати, розкривати, а далі втілювати і реалізовувати себе в діяльності. Самоактуалізація є невід'ємним атрибутом самосвідомості і саморозвитку особистості. Вона виявляється в мотиваційній структурі, в особистісно-сміслових утвореннях, смисложиттєвих орієнтаціях, що надалі втілюються у професійній діяльності, спілкуванні та особистому житті.

Досліджуючи особливості розвитку ціннісно-сміислової сфери студентів педагогічного вишу ми припустили, що самоактуалізація є одним із ключових її компонентів. Тому були проведені емпіричні дослідження які спрямовувалися на виявлення рівня самоактуалізації майбутніх педагогів та її структури. З цією метою застосовано загальновідому методику САТ (Самоактуалізації тест). У дослідженні проводився аналіз результатів, отриманих на «міських» (студенти, що до навчання у виші проживали та навчалися у місті) та «сільських» (студенти, що до навчання у виші проживали та навчалися у селі) студентах. Такий поділ був зроблений з метою вивчення структури цінностей студентів, що перебувають у різному соціокультурному середовищі. Отримані результати і є предметом подальшого їх аналізу у публікації.

На основному етапі дослідження задіяно 75 студентів: з них 40 становили експериментальну вибірку («сільські» студенти) і 25 – контрольну («міські» студенти). Таке співвідношення «сільських» і «міських» студентів є пропорційним щодо загального їх співвідношення на факультеті. Експериментальна вибірка є гомогенною за складом (100% вибірки становлять особи жіночої статі), оскільки кількість студентів-чоловіків була недостатньою для виокремлення їх в окрему вибірку.

Отримані результати засвідчили, що студенти-четвертокурсники відповідають рівню психічної норми і тільки показники за шкалою синергії (56.2) та уявлення про природу людини (60.0) відповідають рівню самоактуалізації ($r = 0,33$ при $p > 0,05$). Відтак вони цілісно сприймають світ, з розумінням ставляться до людей і самих себе, не відокремлюючи тілесну у духовну природу. Вони вважають, що у природі людини існує добро і зло, корисність і безкорисність тощо. Однак ці риси не конфлік-

тують у людині, а створюють своєрідну гармонію. Саме такими вони себе сприймають.

Найнижчий показник виявлений за шкалою «пізнавальні потреби» (19,8), що вказує на незначне бажання здобувати різнопланові знання, а отже, на не зовсім актуалізовану особистість. За іншими шкалами методики спостерігається помірне вираження прагнення до актуалізації власного потенціалу.

Розглянемо рівень самоактуалізації у «сільських» та «міських» студентів. Загальний показник «сільських» студентів знаходиться в межах статистичної норми, що вказує на відсутність будь-яких патологій чи неврозів. Однак чітка вираженість самоактуалізації за шкалами синергії (55.1) та уявлення про природу людини (64.3) вказує на наявність концептуальних позицій студентів. Єдність цих двох шкал підтверджується також значущим лінійним кореляційним зв'язком ($r = 0,57$ при $p > 0,01$). Якісний аналіз цих шкал ми уже зробили вище. За шкалами підтримки (44,2), ціннісних орієнтацій (49,1), сензитивності (50,1), прийняття агресії (49,4) та креативності (45.0) у досліджуваних студентів виражається помірний рівень самоактуалізації. Показники за другою основною шкалою (шкала підтримки) свідчать про те, що для досліджуваних характерне певне співвідношення орієнтації на себе та інших. Деякою мірою наші досліджувані досить чутливі до схвалення, хорошого ставлення людей, а тому залежні від оточуючих. Їх поведінка дещо орієнтована на думку інших, а вчинки мотивуються як власними прагненнями, так і очікуваною зовнішньою оцінкою. А тому намагаються не виявляти агресію (скривати її) стосовно інших. Щодо середнього рівня прояву творчого потенціалу, то ця характеристика досить співзвучна з домінуючими факторами системи цінностей «сільських» студентів.

Однак є шкали, які виражають низький рівень самоактуалізації. Це стосується, в першу чергу, основної шкали – орієнтація в часі (38,6). «Сільських» студентів зазвичай переслідують докори сумління та минулі образи. Ідеали і цілі розглядаються ними як засоби для задоволення потреб у прихильності, в коханні тощо. Неадекватне сприйняття часу спричиняє постановку недосяжних цілей, що в свою чергу, може затримувати їх природній розвиток і провокувати появу почуття неповноцінності. Унаслідок неадекватного сприйняття часу (теперішнє, минуле і майбутнє), особистісні цілі не пов'язуються з поточною діяльністю, минуле мало впливає на поведінку. Під час факторного аналізу ця шкала опинилася у другому факторі з від'ємною кореляцією (-0,864) разом із шкалою самоприйняття (-0,565), шкалою пізнавальної потреби (0,759) та шкалою прийняття агресії (0,743). Не потрапивши до першого фактору,

описана вище «проблема» (орієнтація в часі) не визнається досліджуваними значущою. Більше того, від'ємна кореляція другого фактора зі шкалою «часова орієнтація» та «самоприйняття» компенсується потребою у пізнанні та витісненням агресивності. На наш погляд, це є наслідком впливу соціокультурного середовища у якому «сільські» студенти перебувають на відміну від «міських».

Вагомим є і той факт, що за час навчання в університеті блок, що відображає *міжособистісні почуття* так і залишився на других ролях у «сільських» студентів.

Таблиця 1

Факторний аналіз структури самоактуалізації майбутніх педагогів («сільські» студенти 4 курс)

Ідентифіковані фактори	Факторна вага
Самоактуалізація	32,2
Прагнення до пізнання	19,9
Життєва концепція	17,2
Контактність	12,8

Слабо виражена творча спрямованість «сільських» студентів та їх прагнення до пізнання. Про це свідчать дуже низькі показники за шкалою «пізнавальні потреби» (21,6) і майже низькі за «креативністю» (45,0), хоча креативність для них є важливою, про що свідчить її перебування у першому факторі з коефіцієнтом 0,797. Така особливість пояснюється особливостями їх майбутньої професії.

Отже, зміст факторного аналізу «сільських» четвертокурсників за методикою САТ показав, що на першому місці (перший фактор) у них є особистісні якості, за якими вони помірно актуалізовані, або не актуалізовані. Це свідчить про розуміння ними своїх недоліків і прагнення їх позбутися.

Порівнюючи результати факторного аналізу студентів на першому та четвертому курсах за методикою САТ було помічено, що за чотири роки відбулася зміна факторів. Так, у «сільських» студентів-першокурсників шкали, що були у першому факторі, на четвертому курсі з меншою факторною вагою перемістилися у його кінець, або опинилися у другому факторі. Виняток становить шкала підтримки, що з четвертої позиції першого фактора перемістилася на першу.

Усі шкали які у першокурсників були у другому факторі, у четвертокурсників опинилися у першому. Отже, можна констатувати, що за час навчання у виші у сільських студентів змінилася структура самоактуалізації їх особистості.

Таблиця 2

Показники динаміки структури самоактуалізації майбутніх педагогів
(«сільські» студенти 1-4 курсу)

1 курс		4 курс	
Ідентифіковані фактори	Факторна вага	Ідентифіковані фактори	Факторна вага
Самоприйняття	31,113	Самоактуалізація	32,2
Ціннісні орієнтації	14,651	Прагнення до пізнання	19,9
Синергія	12,595	Життєва концепція	17,2
Пізнавальні потреби	8,016	Контактність	12,8

Розширився зміст першого фактора четвертокурсників за рахунок тих шкал, які на першому курсі складали сутність другого фактора. Суттєвої переоцінки цінностей у структурі самоактуалізації «сільських» студентів не виявлено. Порівняно з першим курсом вона стала більш структурованою.

Однак ключовим у них є прагнення стати «зсередини спрямованою особистістю», яка б володіла внутрішньою підтримкою та керувалася здебільшого внутрішніми принципами та мотивацією. Їх прагнення до внутрішньої свободи корелює з бажанням відкрито висловлювати власні почуття, виявляти творчість позитивним самосприйняттям. І найголовніше, спостерігається прагнення керуватися принципами самоактуалізованої особистості.

«Міські» студенти теж відзначаються своєрідністю у вияві самоактуалізації. Загальний показник «міських» студентів знаходиться в межах статистичної норми що вказує на відсутність будь-яких патологій чи неврозів. Водночас, у структурі їх самоактуалізації чітко виражена шкала синергія (58,4), що вказує на високу самоактуалізацію. Це говорить про їх здатність осмислено пов'язувати суперечливі життєві явища і не сприймати їх як антагоністичні. Тому у них гармонійно уживаються добро і зло, безкорисливість і корисність, чуйність і жорсткість. Це концептуальна позиція досліджуваних студентів на що вказує близький за вираженістю до попередньої цінності показник за шкалою «уявлення про природу людини» (51,8).

«Міські» студенти відзначаються достатньо високою розвинутою творчою спрямованістю особистості (52,9). Однак вона не пов'язана з їхньою пізнавальною потребою (16,3). Яскраве підтвердження цьому – знаходження цих шкал у різних факторах (другому та третьому). Креативність негативно корелює з другим фактором (Самосприйняття) структури самоактуалізації особистості «міських» студентів (-0,844).

Це означає, що остання якість не відіграє суттєвої ролі у їх самосприйнятті, самоповазі, не впливає на їх локус контролю.

Майже близькими за рівнем вияву є шкали «прийняття агресії» (46,0) та «контактності» (41,8), що характеризують студентів як схильних приховувати незадоволення, агресію спілкування. Ці дві шкали утворюють блок міжособистісної чутливості. Як видно з таблиці 3 шкали, через певні труднощі які виникають у процесі, входять до першого фактора з достатньо великою вагою (шкала контактності 0,940 і шкала прийняття агресії 0,908), визначаючи його (фактора) спрямування та пріоритети «міських» студентів.

Таблиця 3

**Факторний аналіз структури самоактуалізації майбутніх педагогів
(«міські» студенти 4 курсу)**

Ідентифіковані фактори	Факторна вага
Міжособистісна чутливість	39,6
Самосприйняття	23,1
Ціннісні орієнтації	16,8
Сприйняття людей	7,9

Дещо неоднозначним є блок самосприймання, що утворений шкалами самоприйняття (43,7) та самоповаги (49,1). Він характеризує здатність людини приймати себе, не зважаючи на власні слабкості та самоповагу. Отож досліджувані студенти прагнуть високо себе цінувати, але їм важко прийняти себе такими якими вони є. Ці дві шкали опинилися у різних факторах, але факторні навантаження, якими вони володіють, вказують на їх небайдужість для студентів.

Помірно актуалізованими «міські» студенти є за шкалами сензитивності (49) та спонтанності (48,7), які утворюють блок почуттів. Перша характеризує рівень усвідомлення власних почуттів, а інша – як вони проявляються у поведінці. У «міських» студентів спостерігається помірна чутливість до власних переживань і потреб які вони виражають досить обережно і продумано. Ці дві цінності увійшли до різних факторів (другого і третього). Сензитивність (0,912) має найвище значення у другому факторі, а спонтанність (0,587) – замикає третій фактор. Тому говорити про їх важливість для студентів не варто.

Наступні дві шкали, а саме ціннісних орієнтацій та гнучкості, характеризують самі цінності та особливості їх реалізації у поведінці. Досить прийнятна (49,5) для «міських» студентів система цінностей самоактуалізованої особистості наштовхується на певний їх догматизм та консерватизм, що виражається у достатньо жорсткому дотриманні

загальних життєвих принципів. Подібну ситуацію ми спостерігаємо і під час аналізу загальної системи цінностей «міських» студентів.

Таблиця 4

Показники динаміки структури самоактуалізації майбутніх педагогів («міські» студенти 1-4 курс)

1 курс		4 курс	
Ідентифіковані фактори	Факторна вага	Ідентифіковані фактори	Факторна вага
Самоповага	58,37	Міжособистісна чутливість	39,6
Ціннісні орієнтації	12,8	Самосприйняття	23,1
Креативність	8,8	Ціннісні орієнтації	16,8
Спонтанність	7,4	Сприйняття людей	7,9

Таким чином, змістовий та факторний аналіз шкал методики САТ засвідчив дещо прагматичну самоактуалізацію «міських» студентів, спрямовану на самореалізацію. Ключовий показник першого фактора за шкалою «орієнтація в часі» (0,940) вказує на важливість для них здатності правильно орієнтуватися в часі, ставити перед собою реальні та досяжні цілі. Водночас ця якість у них розвинена недостатньо (41,2). Однак слід пам'ятати, що особистість яка самоактуалізується не є досконалою, а отже – не самореалізованою. Тому досліджувані студенти не завжди поводяться однаково, тобто не є компетентними стосовно часу. У «міських» студентів упродовж навчання відбулися ротації усередині самого фактора. Водночас шкала «ціннісних орієнтацій» та «самоповаги» у четвертокурсників опинилися у другому та третьому факторі порівняно з першим курсом.

Отже, орієнтація «міських» студентів-четвертокурсників на цінності самоактуалізованої особистості не є пріоритетною. Окрім цього, відбулося розструктурування першого фактора. Унаслідок цього з дев'яти наявних у ньому шкал на першому курсі, на четвертому залишилося шість. Як ми уже зазначали, це сталося через переоцінку цінностей міських студентів з гуманітарних на цінності прагматичного спрямування. Також, на наш погляд, далася взнаки не участь «міських» студентів у програмі особистісного розвитку.

Висновки. Підводячи підсумки варто відзначити деякі особливості самоактуалізації. Перш за все слід зауважити, що високий рівень (за тестом) самоактуалізації є лише частковою самоактуалізацією і не може служити показником загального розвитку особистості. Результати тесту свідчать швидше про сприятливий для самоактуалізації характерологіч-

ний потенціал особистості, але не цілісну систему її внутрішньої детермінації. По-друге, розвиток особистості повинен бути насамперед орієнтований на досягнення гармонійного процесу самоактуалізації. Інакше високі досягнення не принеситимуть задоволення, внутрішнього спокою і радості. По-третє, стан і ступінь гармонійності природного потенціалу особистості є головною детермінантою загальних соціокультурних і поведінкових характеристик людини. Тому дисгармонії у природному, базовому особистісному потенціалі, в одному або декількох його компонентах забезпечуватимуть лише часткову самореалізацію.

Самоактуалізована особистість характеризується відповідними смисложиттєвими орієнтаціями. Будучи системною якістю, сенс у життєвому просторі визначає феномен особистості, людини та її життя. Система особистісних сенсів розташована на перетині основних сфер функціонування особистості як психологічного органу людини. Тому її організація повинна відображати як особистісний розвиток індивіда, так і онтологічну складність всієї структури людської життєдіяльності.

Перспективою дослідження є розгляд взаємозв'язку самоактуалізації особистості та її смисложиттєвих орієнтацій.

1. Маслоу А. Самоактуалізація. Психологія личности / А. Маслоу. – М., 1982. – 348 с.

2. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с.

3. Никитенко П. Д. Взаимосвязь социальных представлений о зависимости и самоактуализации личности студента / П. Д. Никитенко // Новая серия. Акмеология образования. Психология развития. 2010. – Т. 3. – № 4. – С. 32–37.

4. Самаль Е. В. Влияние учебно-воспитательного процесса на личностную самоактуализацию педагога и студента / Е. В. Самаль // Человек. Цивилизация. Культура: тез. докл. 10-я межвуз. научн.-теорет. конф. / Ред. совет: А. Н. Алпеев и др. – Мн.: ЗАО «Веды», 2005. – С. 301–307.

5. Селезнева Е. В. Самоактуализация как интегративная личностная компетентность / Е. В. Селезнева // Мир психологи. 2011. – № 1. – С. 179–192.

6. Стебакова Д. А. Целостность личности как условие процесса самоактуализации / Д. А. Стебакова // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки, Изд-во: МГУ. – № 2, 2007 – С. 114–118.

7. Maslow A. H. Motivation and Personality. New York: Harper & Bros., 1954.

Галян И. М., Дуб В. Г. Психологические особенности самоактуализации будущих педагогов в процессе учебно-профессиональной подготовки

Проанализированы сущность и структура самоактуализации будущих педагогов. Отражена ее динамика в процессе учебно-профессиональной дея-

тельности. Констатировано стремление студентов стать «изнутри направленной личностью», которая владела бы внутренней поддержкой и руководствовалась внутренними принципами и мотивацией.

Ключевые слова: мотив, мотивация, динамика самоактуализации, содержание самоактуализации, структура самоактуализации, факторный анализ.

Halyan I. M., Dub V. G. Psychological features of selfactualization of future teachers in the process of educational-professional activity

Essence and structure of selfactualization of future teachers is analysed. Its dynamics is reflected in the process of educational-professional activity. Aspiration of students to become «from within the directed personality» which would own internal support and follow internal principles and motivation is established.

Key words: reason, motivation, dynamics of selfactualization, maintenance of selfactualization, structure of selfactualization, factor analysis.

Стаття надійшла 18 жовтня 2013 р.

УДК 377.-027.512.378

З. Р. Кісіль

**РІВЕНЬ ЯКОСТІ
ПРОФЕСІЙНО-ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ:
ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ
КОМПЛІКАТИВНИХ ПОЗИЦІЙ**

Узагальнено проблемні питання концепції розвитку системи професійно-практичної освіти в Україні як складової національної освіти, подальшого вдосконалення системи підготовки фахівців для партисипації у загальносоціальних та спеціалізованих ланках державного апарату України, приведення іманентних якісних показників якості освіти до стандартів ЄС та реформування комплексу індикативних засобів визначення рівня дидактичної ефективності.

Ключові слова: освітня політика, професійно-практична підготовка персоналу, концепція, система органів освіти України, дидактика.

Постановка проблеми. Здійснення і розвиток демократії, реальне забезпечення прав та інтересів громадян є невід’ємною умовою створення правової держави. Сьогодні перед Україною стоїть складне завдання – побудувати активне життєздатне громадянське суспільство,